

Олександр Андрушук

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділ новітньої історії та політики,

Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), oleksandrosh@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1402-1035>

УКРАЇНА НА ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ МАПІ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО РЕГІОНАЛІЗМУ 1990-х – 2000-х років

Мета дослідження: охарактеризувати англomовні енциклопедичні та довідкові видання на тему етнополітичного регіоналізму та сепаратизму, видані за межами України впродовж 1990-х–2000-х рр., та проаналізувати репрезентацію українського досвіду в цих публікаціях. Методологія дослідження базується на застосуванні міждисциплінарного підходу та використанні методів збору і систематизації інформації, наукової критики джерел, історіографічного та компаративного аналізу. Динамічні процеси в етнополітичній сфері багатьох країн, активна фахова полеміка довкола різних аспектів теми, брак чіткості у визначенні її ключових понять в міжнародно-правових документах засвідчили практичну та науково-пізнавальну актуальність проблеми етнополітичних та регіональних рухів, сепаратизму, сецесії та ірредентизму. Наукова новизна результатів дослідження: вперше у вітчизняній історіографії об'єктом аналізу став пласт зарубіжної довідкової наукової та науково-популярної літератури з питань регіоналізму, сепаратизму, “менишин в зоні ризику” та “бездержавних націй”. Висновки: Актуалізація проблеми регіоналізму та сепаратистських рухів на межі ХХ–ХХІ ст., її міждисциплінарний характер зумовили зростання наукового інтересу та спонукали вчених застосовувати різні дослідницькі стратегії для їх аналізу та пояснення. Фахівці з гуманітарних дисциплін підготували низку тематичних довідкових та енциклопедичних видань, у яких серед іншого представлені матеріали про етнополітичні процеси в Україні впродовж 1990-х–2000-х рр. Найчастіше у цьому контексті згадані Крим, Донбас та в Закарпаття (т. зв. “русинський рух”), де в зазначений період існували реальні та потенційні осередки міжетнічного напруження, прояви політичного регіоналізму та сепаратизму. Автори

подали короткі історичні екскурси виникнення таких проявів та окреслили їх актуальний стан. Розвиток ситуації дослідники ставили в залежність від успішності соціально-економічного реформування України та інтенсивності зовнішньополітичних впливів сусідніх держав, зокрема Росії.

Ключові слова: регіоналізм, сепаратизм, сецесія, ірредентизм, невизнані держави, “меншини в зоні ризику”, “бездержавні нації”.

Проблема етнополітичного регіоналізму впродовж останніх десятиліть незмінно викликає підвищений наукових інтерес. Аналіз цього соціально-політичного явища здійснюється із застосуванням методологічного інструментарію кількох дисциплін, які прийнято відносити до соціогуманітаристики. Соціологи, політологи, історики, культурологи, правознавці вивчають різновиди та форми регіоналізму, фокусуючи увагу на окремих складових цього багатогранного явища. Наукова полеміка відбувається довкола різних аспектів теми: природи самого феномену регіоналізму, причин його активізації, різноманіття типів і проявів, шляхів вирішення породжених регіоналізацію проблем тощо.

Вже сам термін “регіоналізм”, як зауважили фахівці, має багато трактувань і конотацій¹. Чіткому розумінню явища заважає часто паралельне використання в науковому дискурсі семантично близьких йому термінів “сепаратизм”, “сецесія”, “ірредентизм”. Ознайомлення з існуючими у фаховій літературі трактуваннями перелічених понять засвідчило помітний різнобій думок і підходів дослідників. Для частини науковців найширшим видається термін “регіоналізм”, по відношенню до

¹ *Верменич Я.* Концепт регіоналізму у сучасній термінопрактиці // Регіональна історія України. 2014. Вип. 8. С. 19–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2014_8_4; *Зварич І.* Регіоналізм як об’єкт міждисциплінарного дослідження // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2008. Вип. 38. С. 200–220; *Нагорна Л.* Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки // Регіональна історія України. 2007. Вип.1. С. 107–122. URL: http://resource.history.org.ua/publ/regions_2007_1_107.

якого інші поняття (сепаратизм, іредентизм, сецесія) є формами і ступенями вираження основної ідеї та підходами до її вирішення. З таких позицій сепаратизм тлумачиться як крайній прояв регіоналізму². Натомість інші дослідники найбільш загальним вважають поняття “сепаратизм”, трактуючи при цьому регіоналізм як його найм’якшу форму. До того ж в українській гуманітаристиці можна натрапити на кілька особливих термінологічних конструкцій, які не мають прямих відповідників в англійській мові. Наприклад, термін “етнорегіоналізм”, який наголошує на тісному поєднанні регіонального і етнічного чинників у цьому політичному феномені³. Вживаються також словосполучення “етнополітичний регіоналізм”⁴ та “етнополітичний сепаратизм”⁵. Аналітичні моделі вивчення явища регіоналізму та пов’язані з ними термінологічні практики докладно проаналізувала Я. Верменич⁶. Дослідниця також помітила, що термін “регіоналізм” є достатньо новим, адже його не фіксували ані радянські, ані зарубіжні енциклопедії й довідники аж до

² Російський політолог Ігор Баригін виокремлює три форми регіоналізму: поміркований, радикальний та сепаратизм. Див.: *Баригін І. Н.* Международное регионоведение: Учебник для вузов. Санкт-Петербург, 2009. С. 200–201.

³ *Горло Н.* Етнорегіоналізм як джерело політичної нестабільності в багатоетнічних державах // Панорама політологічних студій. 2015. Вип. 13. С. 177–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2015_13_26

⁴ *Галенко О.* Етнополітичний регіоналізм в сучасній Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ, 2002. Вип. 19. С. 39–47.

⁵ *Панібудьласка В.* Етнополітичний сепаратизм – поняття, зміст, форми і природа // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ, 2009. Вип. 44. С. 306–313. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2009_44_38.

⁶ Детальніше про це див.: *Верменич Я.* Регіональна аналітика в Україні: сучасні дискурси соціогуманітаристики. Аналітична записка / Відповідальний редактор В. А. Смолій. Київ, 2018. 110 с.; *Верменич Я.* Концепт регіоналізму у сучасній термінопрактиці // Регіональна історія України. 2014. Вип. 8. С. 9–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2014_8_4

другої половини ХХ ст.⁷ Дискурс регіоналізму став популярним у науковому лексиконі порівняно недавно – відколи окремі території та спільноти почали дедалі активніше декларувати власну самодостатність і вимагати розширення своїх прав на самоврядування. Наприкінці ХХ ст. у публічній мові з’явився вираз “ренесанс регіоналізму”, який підкреслював бурхливий розвитку цього явища. Водночас стала помітною тенденція, якщо не цілковито ототожнювати, то виразно зближувати поняття “регіоналізм” і “сепаратизм”. На рубежі тисячоліть сепаратизм все частіше ставав причиною етнополітичних конфліктів, що перетворило його на одну з найбільш гострих проблем сучасності⁸. Така актуалізація проблеми зумовила зростання інтересу дослідників до цієї теми. Напрацьований ученими спектр самих лише дефініції поняття “сепаратизм” став предметом окремої історіографічної розвідки⁹. Брак чіткості у визначенні явища етнополітичного регіоналізму помітний і в міжнародно-правових документах.

Варіативність форм та проявів явища регіоналізму спонукала науковців випробовувати різні дослідницькі стратегії його осмислення та пояснення: теоретичне осягнення природи та причин виникнення, опис окремих випадків явища та їх порівняльний аналіз, спроби систематизації усієї сукупності прикладів тощо. Останній з дослідницьких прийомів зазвичай реалізується у формі укладення різноманітних переліків, списків, створення тематичних довідників та енциклопедій. Такі видання є своєрідним фаховим компендіумом відомостей з певної теми. Часто це продукт колективних зусиль, у якому авторське бачення

⁷ *Верменич Я. В.* Історична регіоналістика: нові парадигмальні орієнтири // Український історичний журнал. 2016. № 2. С. 138. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2016_2_9

⁸ *Дівак В. В.* Сепаратизм як феномен сучасної політики. Політологічні та правові аспекти / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2012. 223 с.

⁹ *Сталенна Л.* Поняття “сепаратизм” його витоки, дефініції // Актуальні проблеми державного управління. 2015. Вип. 1. С. 42–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2015_1_12

проблеми поступається на користь максимально відстороненого, констатуючого стилю викладу інформації.

Простежити динаміку етнополітичного регіоналізму за певний період і водночас охопити якнайбільше прикладів явища дають можливість тематичні довідники та енциклопедії, створені як окремими авторами, так і колективами фахівців. Впродовж трьох останніх десятиліть з'явився десяток таких книг, які й стали об'єктом цього історіографічного огляду. Окрему увагу в статті приділено аналізу представлення в цих виданнях інформації про Україну, згадок про реально існуючі та потенційні осередки сепаратистських проявів на її теренах впродовж 1990-х–2000-х років. Разом з тим, ця історіографічна розвідка продовжує розпочатий в одному з попередніх випусків збірника аналіз репрезентації проблем новітньої історії України в англійських публікаціях. Наукові та аналітичні тексти, підготовлені зарубіжними дослідниками, довгий час залишались без належної уваги вітчизняної фахової спільноти. Про це свідчить не лише обмаль посилань на іншомовні публікації з проблеми в працях вітчизняних дослідників, але й мала кількість в українській науковій періодиці рецензій та тематичних історіографічних оглядів, присвячених зарубіжним дослідженням, зокрема, з проблематики новітньої історії.

Дана розвідка сфокусована на вирішенні двох дослідницьких завдань. По-перше, охарактеризувати сегмент англійських енциклопедичних та довідкових видань, присвячених темі регіоналізму та сепаратизму, виданих за межами України впродовж 1990-х–2000-х рр. По-друге, проаналізувати репрезентацію українського досвіду в цих працях. У першу чергу прорецензовано публікації, які за своїм характером найбільше нагадують класичні довідкові чи енциклопедичні видання, а за формальними ознаками їх можна віднести до наукової, академічної аналітики. До огляду також включено видання, які опосередковано стосуються теми і присвячені національним рухам т. зв. “бездержавних націй” та етнічних меншин, проблемам існуючих “дефакто держав”. Проаналізовано також найновіші довідники науково-популярного характеру, які вирізняються особливими авторськими підходами й стилістикою подання матеріалу.

У 2000 р. в американському видавництві “ABC-CLIO”, що спеціалізується на виданні довідкової літератури, вийшла книга “Encyclopedia of Modern Separatist Movements”, яку спільно упорядкували професор соціології Університету Меріленда в Балтиморі Крістофер Гьюїтт (*Christopher Hewitt*) та незалежний дослідник Том Чітем (*Tom Cheetham*)¹⁰. У довіднику описані 300 випадків етнічного сепаратизму та ірредентизму, які мали місце у світі після 1945 р. Композиційно книга складається зі вступу, 400 статей, таблиці з хронологією найважливіших подій в історії сепаратистських рухів та вибраної бібліографії. Пояснюючи принцип відбору матеріалу до енциклопедії, автори зазначили, що сепаратистські рухи вирізняє прагнення певної території чи регіону створити для себе нову політичну ідентичність. Тому до довідника були включені як сепаратистські рухи, що виступали за повну незалежність своїх регіонів, так і ті, що домагались автономії чи розширення права на самоврядування. При цьому взаємозв’язок між вимогами автономії та незалежності пояснюється авторами як певний континуум (перехід): нерідко сепаратистські рухи змінювали свої цілі з автономії на незалежність або навпаки.

Упорядники енциклопедії зауважили важливість міжнародної політики як одного з чинників у поясненні природи і причин виникнення сепаратизму: *“Сусідні держави мають політичні, економічні та стратегічні інтереси у тому, що відбувається, і можуть втручатися, щоб заохочувати або стримувати сепаратистські рухи. Етнічні конфлікти спокушають зовнішні сторони втручатися, а самі сецесіоністи часто намагаються спровокувати таку зовнішню участь”*¹¹.

¹⁰ *Hewitt, Christopher. Cheetham, Tom. Encyclopedia of Modern Separatist Movements. Santa Barbara, 2000. 366 р.* Цікаво, що у 1997 р. видавництво анонсувало вихід книги під такою ж назвою, яку підготували американський антрополог, фахівець з етнографії народів СРСР Стівен Портер Данн (*Stephen P. Dunn*) спільно з дружиною Етель Данн (*Ethel Dunn*). З невідомих причин книга не була опублікована.

¹¹ *Hewitt, Christopher. Cheetham, Tom. Encyclopedia of Modern Separatist Movements. Santa Barbara, 2000. Р. XV.* Тут і надалі цитати подано в авторському перекладі. – *О. А.*

Більшість матеріалів довідника стосуються спірних територій, де існували/існують конфлікти щодо їх політичного статусу (самопроголошена держава Біафра в Нігерії, острів та однойменна територіальна спільнота Франції Корсика, франкомовна провінція Канади Квебек тощо). У випадку етнічного сепаратизму, що зачіпає одразу кілька країн, статтю присвячено самій етнічній групі (наприклад, курди, баски, туареги). В енциклопедії також виокремлено ті країни, де мають місце кілька сепаратистських рухів, як то Франція, Індія чи Росія. У книзі можна знайти інформацію про понад 100 лідерів сепаратистських рухів, політичних партій та організацій.

До палітри етнополітичних рухів упорядники включили досвід України. Про регіоналізацію країни згадано в загальній статті “*Ukraine*”¹². Тут перелічені точки існуючої та потенційної сепаратистської активності на етнополітичній мапі держави. Автори повторюють досить поширені тези про мовний дуалізм в Україні, історичну обумовленість релігійно-культурного поділу “Схід – Захід”. Крим і Донбас з їх великою часткою етнічних росіян К. Гьюітт і Т. Чітем характеризують як найбільший виклик цілісності України та потенційне джерело соціально-політичної напруги у випадку спроб збудувати країну як державу української нації. На думку авторів, кримські татари, на відміну від російської громади півострова, декларували підтримку та зв’язок з державою Україна. У тексті згадано також про русинів, які виступають за більшу самостійність. Політику центрального уряду щодо сепаратистських рухів дослідники охарактеризували як надання поступок щодо мови та місцевого самоврядування, але суворе припинення будь-яких спроб відокремлення регіонів (наочно це було продемонстровано в Криму в 1994 р.). Активізацію сепаратистських проявів автори ставили в залежність від соціальної та економічної ситуації в країні: погіршення соціально-економічних умов після проголошення незалежності спричиняло загострення українсько-російських відносин на Донбасі та в Криму й підживлювало підтримку в цих регіонах

¹² Ibid. P. 305–307.

ідеї возз'єднання з Росією, відновлення зв'язків, що існували в часи СРСР¹³.

Україну згадано в хроніці сепаратистських рухів, де під 1994 р. зазначено: “Кримські росіяни виступили за відокремлення від України; Київ зберіг контроль над регіоном”¹⁴. Окрім цього в енциклопедії вміщено сім “українських” статей: “Crimea”; “Crimean Russians”, “Crimean Tatars”, “Donbass Russians”, “Rukh” і “Rusyns”. Як видно з наведеного переліку, одразу три тексти довідника присвячено Криму. У першій статті стисло переказано ключові моменти в історії півострова. Автори пояснювали, що на дії кримських росіян, які контролювали парламент відновленої у 1991 р. автономії та “запустили рух за незалежність”, Київ відповів достатньо рішуче, обмеживши у 1994 р. автономні права регіону¹⁵. У тексті “Crimean Russians” зазначено, що після 1989 р. у російській спільноті півострова (можемо припустити, що до неї автори включали як етнічних росіян, так і російськомовних кримчан) з’явилися побоювання втратити свій статус, ставши меншиною в “неросійській країні”. Відтак почав набирати обертів рух за незалежність Криму, навіть попри відновлення статусу автономної республіки¹⁶. Упорядники енциклопедії відзначили роль російських політиків О. Руцкого, Ю. Лужкова у загостренні сепаратистських настроїв на півострові. Після 1995 р. та міждержавних домовленостей 1997 р. дещо спало напруження довкола питання Чорноморського флоту та зменшився ентузіазм щодо відокремлення Криму від України. Проте російський націоналізм, хоча й менш потужний, аніж у попередні роки, залишався активним у Криму, констатували К. Гьюітт і Т. Чітем. Водночас вони передбачали, що невдоволення Росії ситуацією із Кримом навряд чи зменшиться, якщо не відбудеться значне поліпшення рівня життя в Україні. Прогнозувалось, що занепад військових та оборонних підприємств, колапс радянської туристичної галузі, зростання

¹³ Ibid. P. 305–307.

¹⁴ Ibid. P. 337.

¹⁵ Ibid. P. 74–75.

¹⁶ Ibid. P. 75.

організованої злочинності і повернення 300 тис. татар будуть тими чинниками, які живитимуть атмосферу соціального і політичного напруження в Криму¹⁷.

Стаття про кримських татар стисло переказує канву історії етносу на півострові. Описуючи існуючу на той момент ситуацію, автори відзначали, що татари тиснули на парламенти України та Криму, домагаючись відновлення їх прав та повернення майна. Слушним виглядає висновок упорядників енциклопедії, що тактичні кроки у взаєминах української влади і татар були противагою російському впливу в регіоні. На фоні зниження активності проросійських сил та невирішеності багатьох соціально-економічних проблем облаштування татар в Криму основне джерело ризику та можливого загострення сепаратизму авторам бачилось саме в активності татарської спільноти. На час написання тексту ця теза виглядала достатньо обґрунтованою.

У статті *“Donbass Russians”*¹⁸ акцентовано дві проблемні точки Донбасу: мовне питання і втрата привілейованого економічного статусу, що його регіон мав у радянські часи. Ці фактори, на думку авторів, *“посилили ворожість шахтарів до Києва і спричинили переростання звичайних страйків за підвищення заробітної плати у більш масові політичні рухи”*¹⁹. Посилаючись на дослідження Гіроакі Куромії та Пола Магочі, укладачі енциклопедії вказували, що проросійські сили Донбасу прагнули збереження економічних зв’язків регіону з Росією та СНД, а найбільш радикальні вимагали для Донбасу статусу автономії в межах федеративної України, повної незалежності регіону і навіть *“возз’єднання з Росією”*²⁰. Відзначалось, що йдучи на поступки в питаннях розширення прав російської

¹⁷ Ibid. P. 75–76.

¹⁸ Існує проблема коректного перекладу словосполучення *“Donbass Russians”*. З огляду на контекст його вживання, видається коректним розуміти під цим виразом ширшу проросійську частину населення Донбасу, аніж суто етнічну спільноту росіяни в регіоні. – О. А.

¹⁹ Hewitt, Christopher. *Cheetham, Tom*. Encyclopedia of Modern Separatist Movements. Santa Barbara, 2000. P. 83.

²⁰ Ibid. P. 83.

мови, уряд у Києві категорично відкинув ідею автономії Донбасу та федералізації країни. Повторюючи популярну в той час тезу західних аналітиків стосовно особливостей регіоналізму в Україні²¹, К. Гьюїтт і Т. Чітем зазначали: *“Іншим чинником, який спонукає до прагматичного вирішення проблем Донбасу є те, що немає великого антагонізму між росіянами та українцями, що тут живуть. Головний конфлікт в Україні – між космополітичною та націоналістичною Західною Україною та більш етнічно строкатою (змішаною), проросійською Східною Україною. Невдачі центрального уряду у проведенні успішних економічних реформ лише посилюють цей антагонізм”*²².

Нарахувавши в Україні 1 млн русинів, упорядники “Encyclopedia of Modern Separatist Movements” порівнювали їх із курдами, які також є громадянами кількох держав. Переказавши коротко історію регіону, що після Другої світової війни під назвою Закарпаття увійшов до складу Радянської України, автори відзначили активне формування русинами окремої ідентичності в 1990-х роках, згадали про *“ігнорування українською владою”* результатів місцевого референдуму 1 грудня 1991 р., на якому розширення самоврядування Закарпаття підтримало 78% відсотків русинів²³. У цьому випадку безумовно коректніше було замість етноніму “русини” вживати вираз “жителі Закарпатської області”, адже лише близько 10 тис. мешканців регіону (0,8% населення області) під час перепису 2001 р. самоідентифікувалися як русини. Констатуючи самі факти, автори не

²¹ Докладніше про осмислення проблеми українського регіоналізму зарубіжними дослідниками йшлося в одному із попередніх чисел цього щорічника. Див.: *Андрощук О. One Ukraine or many? Регіоналізм в Україні в інтерпретаціях західних дослідників (1991–2016) // Історіографічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць. Київ, 2017. Вип. 27. С. 396–453. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Idvu_2017_27_20.*

²² *Hewitt, Christopher. Cheetham, Tom. Encyclopedia of Modern Separatist Movements. Santa Barbara, 2000. P. 3.*

²³ *Ibid. P. 83.*

подали необхідних пояснень, що не дозволяє читачу більш глибоко та всебічно їх аналізувати та оцінювати.

У контексті проявів сепаратизму національних республік в останні роки існування СРСР в енциклопедії наведено коротку, на один абзац статтю про Народний Рух України (“*Rukh*”), який названо однією з перших організацій в УРСР, що закликала до незалежності²⁴.

Про Україну згадано також у статтях “*Cossacks*” та “*Russians in the Former Soviet Republics*”. У першій автори слушно підмітили, що сповідуючи великоросійську ідеологію, сучасні козаки брали участь в різних подіях, які можна пов’язувати із сепаратизмом (конфлікти у Придністров’ї та Боснії). У другій статті подана теза про те, що Україна досягла “*тимчасового замирення з проросійськими регіонами – Кримом і Донбасом*”²⁵, яка з відстані сьогодення виглядає правдивим прогнозом аналітиків.

“Енциклопедія сучасних сепаратистських рухів” з’явилась у 2000 р., але використані авторами матеріали щодо України були опубліковані не пізніше 1997 р. Новішою публікацією схожого спрямування є книга вашингтонського журналіста, письменника й телевізійного коментатора Брайна Бері (*Brian Beary*) “*Separatist Movements: A Global Reference*”, видана у 2011 р.²⁶ У довіднику наведено інформацію про 59 активних сепаратистських рухів у різних регіонах світу. Книга містить вступну статтю, 6 розділів, два з яких відведено Східній та Західній Європі. Кожен нарис подає дані про чисельність населення регіону чи етнічної групи, історію та стислий виклад основних політичних, культурних та економічних вимог сепаратистського руху, інформацію про осіб та організації, які очолюють рухи, характеристику поточної ситуації.

У східній та західній частинах Європи автор описав відповідно 9 та 8 випадків сепаратизму (на решту континентів

²⁴ Ibid. P. 250.

²⁵ Ibid. P. 256.

²⁶ *Beary, Brian. Separatist Movements: A Global Reference. Washington DC, 2011. 325 p.*

припало від 8 до 12 сепаратистських проявів). У блоці, присвяченому Східній Європі, описано сепаратистські рухи жителів Абхазії, Південної Осетії, Північного Кавказу та Придністров'я, угорців у Румунії, Сербії та Словаччині, вірмен Нагірного Карабаху, сербів у Боснії та Косово, турецького населення Кіпру²⁷. Український досвід представлено матеріалом про Крим²⁸.

Укладач довідника визначив 2008 рік як умовну хронологічну межу, що відділяє сучасні, актуальні сепаратистські рухи від історичних. Ключовим критерієм для відбору прикладів з усього різноманіття форм сепаратизму Б. Бері обрав публічний вияв спільнотою незадоволення тим, як нею управляють та позбавлення можливостей політичного впливу через статус меншини. При підготовці кожного нарису дослідник опирався на наукові та публіцистичні статті, звіти державних, неурядових та міжнародних організацій, а також намагався провести хоча б одне особисте інтерв'ю.

Узагальнивши інформацію та порівнявши основні елементи і причини сепаратистських рухів, автор помітив, що для 51 з 59 рухів основним мотивуючим фактором є мова або етнічна приналежність. Контроль над природними ресурсами є першочерговим чинником для тридцяти рухів, а релігія – основний мотиватор у третині описаних випадків. Для 25-ти спільнот найсильнішим стимулом і подразником слугує суперечність між історичною територією та існуючими політичними кордонами. Показовою тут є ситуація на пострадянському просторі. Розпад СРСР, у якому кордони визначались з огляду на політичну та ідеологічну доцільність, став первинним мотивуючий фактором для сепаратистських рухів в Абхазії, Криму, Нагірному Карабаху, Південній Осетії та Придністров'ї²⁹. Автор також підмітив, що на активність деяких рухів впливає підтримка діаспори.

У порівняльній таблиці згадано “Кримців” (“*Crimeans*”), для яких характерні всі чотири мотивуючі чинники сепаратизму: мова і етнічність, контроль над ресурсами, релігія та історичні

²⁷ Ibid. P. 245, 256, 262, 267, 278, 294.

²⁸ Ibid. P. 250–256.

²⁹ Ibid. P. 8.

кордони. Випадок Криму автор зарахував до насильницьких форм сепаратизму, до яких віднесено 37 з 59 описаних випадків. Стосовно кримського ситуації Б. Бері не прогнозував можливості здобуття незалежності регіоном до 2020 р.³⁰ Дослідник нарахував сім рухів, що потрапили до своєрідної “сірої зони”: Абхазія, Нагірний Карабах, Сомаліленд, Південна Осетія, Тайвань, Придністров’я і Північний Кіпр існують як самостійні, але невизнані держави. При цьому слушно зауважив, що *“фактична незалежність абхазів, південних осетин, придністровців дуже залежить від військової підтримки з боку Росії, так само як карабахських вірмен – від підтримки уряду Вірменії”*³¹.

Цінним з перспективи осмислення ситуації в Україні є розмірковування автора про те, що впливові держави чи інші сили, діючи в сепаратистському регіоні, можуть використовувати рух для ведення “посередницьких війн” (англ. *“proxy war”*), у яких дві держави воюють не безпосередньо, а використовуючи в конфлікті третю сторону. Одним із прикладів такої війни дослідник вважав конфлікт між Грузією та Південною Осетією з огляду на роль у ньому Росії³².

Описуючи кримську проблему Б. Бері відзначив зростання напруження у стосунки російської й татарської громад з центральним урядом та один з одним. Влучною є подана автором характеристика цих спільнот. На думку дослідника, кримські росіяни слабо відчували свою приналежність до України і вважали за краще будувати міцніші зв’язки з Росією, ідентифікуючи себе насамперед із радянськими часами. Найбільш радикальна частина бажала, щоб Росія повторно приєднала Крим. Позиція кримських росіян була підсилена наявністю російської військово-морської бази в Севастополі. Водночас татари в політичній сфері прагнули гарантованого представництва в кримському та українському парламентах, а в економіці вимагали реституції майна³³.

³⁰ Ibid. P. 4.

³¹ Ibid. P. 11.

³² Ibid.

³³ Ibid. P. 250–251.

Дослідник досить докладно описав механізми утримання політичного впливу росіян в Криму через збереження контролю над парламентом автономії, активність політичних партій та проросійських організацій, проведення масових заходів тощо. Автор цитував Мустафу Джемільова про те, що *“70% кримчан під впливом пропаганди симпатизують Росії, але хочуть переїхати до неї разом із півостровом”*³⁴ та робив цілком правдивий прогноз: *“Близько 200000 росіян Криму, думається, мають російські паспорти; якби Росія забажала втрутитись у справи регіону, то ймовірно вона виправдала б таке вторгнення захистом громадян Росії. Це може статися у випадку ескалації напруження між кримськими росіянами та кримськими татарами чи українською владою”*³⁵.

Наступний блок прорецензованих видань не містить в своїх назвах слів “регіоналізм” чи “сепаратизм”, хоча близько пов’язаний з означеною темою. Йдеться про аналіз ситуації довкола так званих *“меншин в зоні ризику”* (“*Minorities at Risk*”). Наприкінці 1980-х років на базі Центру міжнародного розвитку та управління конфліктами Університету Меріленда було започатковано науково-дослідний проект з моніторингу та аналізу конфліктів 283 політично активних спільнот чисельністю у понад 500 тис. осіб, які зазнавали різного рівня дискримінації та мали ознаки політичної мобілізації у різних країнах світу з 1945 по 2006 рік³⁶. Проект мав на меті систематизацію інформації у стандартизованому форматі, що уможливило б проведення порівняльних досліджень та сприяло б кращому розумінню конфліктів. MAR ініціював американський дослідник, фахівець з проблем соціальних конфліктів та етнополітології Тед Роберт Гарр (*Ted Robert Gurr*). Командою експертів були зібрані дані про 284 *“меншини в зоні ризику”* – етнополітичні групи, недержавні спільноти, які мають “політичне значення” в сучасному світі через свій статус та політичні дії. Ця політична значимість

³⁴ Ibid. P. 254.

³⁵ Ibid. P. 251.

³⁶ Інтернет-сайт проекту “Minorities at Risk (MAR)”. URL: <http://www.mar.umd.edu/>

визначалась двома критеріями: 1) група колективно страждає (або отримує переваги) від систематичного дискримінаційного поводження стосовно інших груп суспільства; 2) група є основою для політичної мобілізації та колективних дій на захист чи просування власних інтересів³⁷.

Проект мав кілька фаз реалізації, а його результати були представлені в кількох книгах, виданих у різний час. У 1993 р. вийшла колективна праця “Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts”³⁸. Відповідальним редактором та одним із авторів видання був Тед Гарр, а його співавторами – політологи Барбара Харфф (*Barbara Harff*), Джеймс Р. Скаррітт (*James R. Scarritt*) та Монті Г. Маршалл (*Monty G. Marshall*), який написав текст про Східну Європу та країни колишнього СРСР. В одинадцяти розділах книги описано 233 політично активні групи, які проживають у 93 країнах. Усі спільноти розподілено на п’ять категорій. Дослідження показало, що від 1950-х років кількість етнополітичних конфліктів зросла, але тенденції відрізнялися за регіонами: якщо у Західній Європі конфлікти, досягнувши свого піку в 1970-х роках, почали спадати, то на теренах Східної Європи спостерігалось різке посилення напруження у 1980-ті.

Книга мала кілька доволі критичних відгуків³⁹. На думку рецензентів, попри певну користь, главам не вистачало належної деталізації та кваліфікації. Ставилися під сумнів обрані авторами критерії класифікації “меншин в зоні ризику”, а наведеним фактам бракувало вписування в історичний контекст. Одному з

³⁷ Ibid.

³⁸ *Gurr, Ted Robert. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. Washington: United States Institute of Peace Press, 1993. 448 p.*

³⁹ *Foltz, William. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. By Ted Robert Gurr. Washington: U.S. Institute of Peace Press, 1993. 448 p. (Review) // American Political Science Review. Vol. 88. Issue 2 (June 1994). P. 513–514; Kellas, James. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. By Ted Robert Gurr. Washington: U.S. Institute of Peace Press, 1993. 448 p. (Review) // International Affairs. Vol. 70. No. 2 (April 1994). P. 326.*

критиків забракло в книзі глибших дискусій між різними трактуваннями і прогнозами, а енциклопедичний формат книги видався оглядачу дискусійним⁴⁰. Здається, найбільше на долю книги вплинуло те, що вона вийшла у дуже динамічно мінливий момент: після падіння комунізму багато колишніх меншин стали титульними націями в своїх країнах. Україна у виданні 1993 р. згадується лише в контексті розпаду СРСР.

Розширена та оновлена інформація щодо етнічних конфліктів і зростання напруження на цьому ґрунті була представлена у новій книзі за редакцією Теда Гарра “Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century”, виданій у 2000 р.⁴¹ Упорядники видання розширили коло об’єктів аналізу, дослідивши динаміку розвитку 275 політично активних етнічних груп впродовж 1986–1999 рр. Книга мала кілька рецензій, що позбавляє необхідності докладно переказувати її основні чесноти та недоліки⁴². Тому увагу приділено насамперед тим фрагментам, які найближче стосуються предмету цього історіографічного огляду.

Детальний аналіз регіональних та глобальних тенденцій в сфері етнополітичних конфліктів з 1945 р. доповнений даними за 1990-ті роки. Т. Гарр базує свою аналітику на теоретичній тезі про те, що переслідування, дискримінаційна або репресивна політика держави щодо етнічної меншини сприятиме збере-

⁴⁰ *Kellas, James*. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. By Ted Robert Gurr. Washington: U.S. Institute of Peace Press, 1993. 448 p. (Review) // *International Affairs*. Vol. 70. No. 2 (April 1994). P. 326.

⁴¹ *Gurr, Ted Robert*. People versus states: minorities at risk in the new century. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2000. 399 p.

⁴² *Gvosdev, Nikolas*. People versus States: Minorities at Risk in the New Century (Review) // *Journal of Church and State*. Vol. 42. Issue 4. (Autumn 2000). P. 848–850; *Okiya, Opolot*. Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century (Review) // *Africa Today*. Vol. 49. No 4. (Winter 2002). P. 143–144; *Crichton, Elizabeth*. People versus States: Minorities at Risk in the New Century (Review) // *Perspectives on Politics*. Vol. 1. Issue 1 (March 2003). P. 232–234.

женню колективної нерівності, посилюватиме виразність групової ідентичності й даватиме сильні стимули до політичних дій⁴³. Порівняно з попередньою працею, видання 2000 р. подає більш позитивний прогноз щодо етнічної конфліктності у XXI ст. Причини зменшення ризиків виникнення суперечок на ґрунті етнічного напруження, ворожечі чи дискримінації у 1990-х роках дослідник вбачав у трьох чинниках. По-перше, зменшилися потрясіння у перший період державотворення в республіках колишнього Радянського Союзу. По-друге, зросла спроможність всередині держав реагувати на етнополітичні виклики. По-третє, держави та міжнародні структури, через ЗМІ та неурядові організації, а також використовуючи внутрішні безпечові інструменти почали активніше вдаватись до превентивних або коригуючих дій⁴⁴.

Свої висновки та прогнози автори базували на аналізі великих масивів інформації, що безумовно додає їм переконливості. Застосований в дослідженні компаративний підхід дозволяє читачеві не лише порівнювати вимоги різних груп меншин, але й співставляти реакції різних типів режимів на ці виклики. Водночас у дослідженні не взято до уваги деякі важливі події другої половини 1999 р. (дії НАТО в Косово, поновлення напруження в Індонезії, відновлення війни в Чечні та посилення централізації політичної влади в Російській Федерації), що трохи підважує окремі з наведених в роботі висновків. Спроба охопити величезний за обсягом матеріал часом позбавляє авторський аналіз потрібної глибини та врахування всіх нюансів.

Багато уваги приділено посткомуністичному світу та пострадянському простору, описано проблемні регіони Абхазії, Придністров'я тощо. Одним реченням згадано “русинську меншину” в Західній Україні. В аналізі етнополітичних конфліктів наприкінці “холодної війни” подано окремий текст про російську меншину в Україні авторства Меріон Ректенвальд (*Marion Recktenwald*), яка 1998 р. захистила дисертацію про вплив Росії

⁴³ *Gurr, Ted Robert. People versus states: minorities at risk in the new century. Washington, 2000. P. 163.*

⁴⁴ *Ibid. P. XIV.*

на політичну поведінку “російської діаспори” в Україні. Дослідниця вказує на нетиповість російської меншини в Україні – складної, багатогранної спільноти, сформованої як історичним, так і сучасним впливом своєї “метрополії”. Актуальним видається висновок М. Ректенвальд про те, що проросійські еліти, підтримувані патронами з Москви та російськими державними ЗМІ, проводили дезінформацію, перебільшуючи масштаби політики українізації, спекулювали на економічній залежності України від Росії та ностальгії населення півдня і сходу за СРСР⁴⁵.

Аналізуючи моделі та способи політичної активності російської меншини, авторка нарису перераховує спонтанні протести і саботаж, шпигунство і розмови про відокремлення (сецесію). До зовнішніх акторів, які підтримували такі дії, віднесено Російську православну церкву, частину керівництва армії та спецслужб, Російський Клуб і Конгрес російських громад, численну офіційну та неофіційну еліту. Водночас радянську ностальгію, постулати про дружбу народів, а також антизахідну й антинативську риторику російськомовної спільноти із вигодою експлуатували ліві партії, особливо комуністична⁴⁶. Щоправда ці впливи не змогли пересилити загальні антиімперські та антирадянські настрої населення України.

Вказуючи на загрозливий чинник проросійських кіл в Криму і на Донбасі, упорядники книги радили українському уряду бути дуже обережним з цим й прогнозували, що розвиток ситуації залежатиме від політики Києва (особливо в мовному питанні) та зовнішньої підтримки від націоналістів в Росії, які поки що *“знайшли інші, менш руйнівні, способи реалізації своїх інтересів в Україні”*⁴⁷. Експерти віднесли росіян Криму до груп з високим ризиком виникнення конфлікту за умови зміни обставин. Запобіжником ескалації ситуації в Криму могли стати успішні соціальні та економічні реформи. Та оскільки не виглядало, що економічні труднощі швидко зникнуть, аналітики припускали,

⁴⁵ Ibid. P. 57–64.

⁴⁶ Ibid. P. 61.

⁴⁷ Ibid. P. 48.

що проросійські сили й далі зможуть експлуатувати тему прав меншини і мобілізувати спільноту для політичної боротьби та збереження впливу⁴⁸.

Наступний блок огляду стосується видань, присвячених проблемі самовизначення етнічних меншин та етнополітичних й етнорегіональних викликів. Кілька довідкових видань з цієї теми підготував незалежний дослідник і письменник Джеймс Мінахан (*James Minahan*). Його перша книга “Nations without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements” була видана в 1996 р.⁴⁹ Два роки по тому автор опублікував концептуально схожий довідник “Miniature Empires: A Historical Dictionary of the Newly Independent States”⁵⁰, а у 2000 р. вийшла його праця “One Europe, Many Nations: A Historical Dictionary of European National Groups”⁵¹. Зрештою, у 2002 р. вийшла з друку 4-томна “Encyclopedia of the Stateless Nations. Ethnic and National Groups Around the World A-Z”⁵², а 2016 р. з’явилося її друге видання (в одностомному форматі)⁵³.

Довідник “*Nations without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements*” містив короткі нариси про понад 200 “маловідомих націй”, які на час підготовки книги не мали власної державності і не визнавалися іншими країнами як

⁴⁸ Ibid. P. 63.

⁴⁹ *Minahan, James*. Nations without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements. Greenwood: ABC-CLIO, 1996. 693 p.

⁵⁰ *Minahan, James*. Miniature Empires: A Historical Dictionary of the Newly Independent States. Westport: Greenwood Press, 1998. 360 p.

⁵¹ *Minahan, James*. One Europe, Many Nations: A Historical Dictionary of European National Groups. Westport: Greenwood Press, 2000. 783 p.

⁵² *Minahan, James*. Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Westport: CT Greenwood, 2002. Volume I (A–C). 509 p.; Volume II (D–K). 553 p.; Volume III (L–R). 584 p.; Volume IV (S–Z). 619 p.

⁵³ *Minahan, James*. Encyclopedia of stateless nations: ethnic and national groups around the world. Second edition. Santa Barbara, California: Greenwood, 2016. 569 p.

незалежні політичні утворення. Водночас автор зазначав, що таких спільнот існує значно більше – близько 9000, а до довідника внесені лише ті “нації без держави”, “які продемонстрували політичну мобілізацію для досягнення мети, статусу політичного суб’єкта самоврядування”⁵⁴.

Словник висвітлює історичну, політичну, соціальну та економічну еволюцію багатьох бездержавних націй. Дослідник зауважив, що багато таких націй раніше вже мали історичні прецеденти проголошення своєї незалежності. Кожен нарис написаний за одним стандартом і подає загальноприйнятую та альтернативні назви спільноти, статистику населення, відомості про мову та релігію, географію розселення групи, згадки про проголошення незалежності в минулому, короткий історичний екскурс з інформацією про останні спроби здобуття самостійності чи права на самоврядування (станом на кінець 1994 р.). До тексту додано схематичну карту, чорно-білий малюнок прапора з текстовим описом та вибрану бібліографію⁵⁵. Наведений наприкінці книги хронологічний додаток декларацій про незалежність демонструє хвилі націоналізму в історичному контексті (з 1892 по 1994 р.).

Засадничий принцип формування словника зумовив те, що матеріали у ньому подано крізь призму етнічних груп, націй. При цьому не згадано окремі регіони, які декларують сепаратистські гасла, але за своєю композицією є складнішими, ніж моноетнічні анклавні, і чий сепаратизм ґрунтується на інших, не суто етнічних підвалинах (до прикладу, російськомовний Крим чи проросійський Донбас). Україна у словнику представлена в

⁵⁴ *Minahan, James*. Nations without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements. Greenwood, 1996. P. XVI–XVII.

⁵⁵ *Zabel, Diane*. Nations Without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements (Review) // RQ. Vol. 36. No. 1 (Fall 1996). P. 134–135.

трьох нарисах: “*Carpatho-Ukraine*”, “*Crimea*”, “*Western Ukraina*”⁵⁶.

Інший довідник Дж. Мінахана сфокусований виключно на Європі⁵⁷. Регіон обрано саме тому, що “*Європа була одержима власним самовизначенням, більше ніж будь-який інший континент*”⁵⁸. На понад семи сотнях сторінок книги вміщено близько 150 коротких описів європейських етнічних груп, які останніми роками демонстрували чітку власну ідентичність на тлі зростаючої загальноєвропейської інтеграції. Тут згадано баварців і корсиканців, каталонців і тірольців, галісійців та чорногорців, саамі і валонців. Як і в попередній книзі, автор зауважив складність застосування єдиного релевантного критерію відбору етнічних спільнот, які до того ж всередині є неоднорідними. Зважаючи на це дослідник включив до словника ті національні групи, які самоідентифікували себе як окремі європейські нації. При цьому серед них є настільки маловідомі, що частина з них немає стандартизованої назви або її написання англійською мовою. Дослідник пов’язує можливість появи нових націй-держав із зростанням націоналізму в Європі та націлює увагу на потенційні етнічні конфлікти в регіоні.

Україна на сторінках словника репрезентована статтями про русинів, кримських татар та загальною статтею⁵⁹. У 4-томній “*Encyclopedia of the Stateless Nations. Ethnic and National Groups Around the World*” матеріали про Україну подано в статтях “*Carpatho-Rusyns*”⁶⁰, “*Crimean Tatar*”⁶¹ та “*Western Ukrainians*,

⁵⁶ *Minahan, James*. *Miniature Empires: A Historical Dictionary of the Newly Independent States*. Westport: Greenwood Press, 1998. P. 105–107, 137–140, 620–622.

⁵⁷ *Minahan, James*. *One Europe, Many Nations: A Historical Dictionary of European National Groups*. Westport: Greenwood Press, 2000. 783 p.

⁵⁸ *Ibid.* P. XIII.

⁵⁹ *Ibid.* P. 148–154, 186–191, 707–714.

⁶⁰ *Minahan, James*. *Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World*. Westport, 2002. Volume I (A–C). P. 389–395.

⁶¹ *Ibid.* P. 499–505.

Galicians, Halychnyans”⁶², а також побіжно згадано в нарисі про караїмів⁶³.

В усіх прорецензованих книгах Дж. Мінахана структура викладу матеріалу є однотипною: подано традиційну та альтернативні назви спільноти, статистику населення та географію розселення, зображення прапора та схематичну карту. Основна частина текстів – це відомості про традиційну культуру, мову, релігію та історичний екскурс формування національної групи від початків до сьогодення, включаючи згадки про конфлікти та суперечки. Відтак, аби уникнути повторів, наведена у вище згаданих виданнях інформація про Україну, аналізується у порівняльному контексті.

Так у багатотомнику збережено принципи структурування та подання матеріалу, проте відредаговано назву статті про русинів: замість гасла “*Carpatho-Ukraine*” зі словника 1996 р. у першому томі енциклопедії 2002 р. вжито назву “*Carpatho-Rusyns*”, а з переліку альтернативних назв прибрано два етноніми (*Lemkos; Uhro-Rusyns*). Різняться також дані про чисельність спільноти: на 2002 р. автор вказав 1 млн 950 тис. русинів, з яких більшість проживала в Україні (1 млн 505 тис.), Словаччині (300 тис.) та Польщі (100 тис., відомі як лемки)⁶⁴, тоді як у словнику 1996 р. подано меншу загальну цифру – близько 1,5 млн осіб разом по всіх країнах проживання⁶⁵. Окрім опису історичної батьківщини русинів словник 2000 р. подає географію розселення групи за межами України, а енциклопедія

⁶² *Minahan, James*. Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Westport, 2002. Volume IV (S–Z). P. 2071–2077.

⁶³ *Minahan, James*. Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Westport, 2002. Volume II (D–K). P. 914–920.

⁶⁴ *Minahan, James*. Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Westport, 2002. Volume I (A–C). P. 389.

⁶⁵ *Minahan, James*. One Europe, Many Nations: A Historical Dictionary of European National Groups. Westport, 2000. P. 148.

2002 р. наводить інформацію про проживання спільноти лише в межах України. Окремі підпункти статей у трьох виданнях названо по-різному, але їхній зміст має лише незначні відмінності.

В історичному нарисі представлено ключові події в історії русинів на теренах різних державних утворень, згадано про долю лемків у повоєнній Польщі. Словник 2000 р. не деталізує інформацію про сучасну ситуацію, лише окреслює головні тенденції та проблеми: високий рівень безробіття, трудова міграція, обмеження у перетині кордонів ЄС. Натомість у чотиритомнику вже згадано про вимоги автономії та регіональний референдум 1 грудня 1991 р., створення так званого “Тимчасового уряду Підкарпатської Русі”. Активізацію русинства в Україні автор пов’язував із падінням комунізму в Східній Європі: новостворені русинські організації в Польщі, Угорщині, Югославії, Чехії висунули вимоги визнання русинів окремою нацією, кодифікації мови та її використання у школі та ЗМІ. Заснування в 1991 р. Світового конгресу русинів, на думку автора, сприяло формуванню спільних програм і тіснішим контактам між представниками групи, що приживали в межах різних держав⁶⁶. Згадавши про кодифікацію мови русинів Пряшівщини у 1995 р. та видання граматик і словників лемками Польщі, укладач енциклопедії зазначив, що *“найбільша група русинів, які живуть в Україні, не визнана за окрему націю, а їх мова вважається діалектом української мови. В січні 2000 р. самопроголошений Тимчасовий уряд вчергове закликав українську владу визнати русинів за окрему націю”*⁶⁷. Зі списку літератури виглядає, що основними джерелами при підготовці нарисів послуговували дослідження Пола Магочі та Вікентія Шандора⁶⁸.

⁶⁶ *Minahan, James*. Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Westport, 2002. Volume I (A–C). P. 394–395.

⁶⁷ *Ibid.* P. 389–395.

⁶⁸ *Magocsi, Paul Robert*. Our people: Carpatho-Rusyns and their descendants in North America. North York, Ontario: Multicultural History Society of Ontario, 1994. 219 p.; *Shandor, Vincent*. Carpatho-Ukraine in the

У статтях про кримських татар Дж. Мінахан зауважив, що Крим офіційно має статус автономної республіки, але майбутнє півострова є об'єктом суперництва, змагання між українською владою, російською більшістю та кримськими татарами – корінним населенням півострова. Докладно переказавши історичну канву існування кримскотатарського етносу на цих теренах, дослідник зазначив, що розпад СРСР започаткував жорстке протистояння за долю регіону і завдав удару по праву кримських татар на власну землю. На думку автора, уряди України намагалися використати татар у суперництві з російською більшістю, обережно заявляючи про їх споконвічне право на ці землі. Самі ж татарські організації від 1993 р. почали висувати вимоги відновлення держави і підкреслювати, що у порівнянні з росіянами та українцями татари мають найдавніше право на ці території⁶⁹.

У новіших виданнях Дж. Мінахан повторив одну з ключових тез: три претензії на півострів (українська, російська і татарська) могли спровокувати ворожнечу та призвести до насильства в регіоні. Попри невирішеність багатьох проблем дослідник, здається, не вбачав прямих потенційних сепаратистських ризиків з боку татарської спільноти. Сфокусувавшись лише на кримськотатарському русі, автор в жодному із розглянутих видань не аналізував російську громаду Криму як впливовий чинник життя півострова.

У довіднику 1996 р. та четвертому томі “Encyclopedia of the Stateless Nations” Дж. Мінахан виділив західних українців (галичан) як окрему непредставлену групу⁷⁰. Текст статті видається досить котраверсійним. Дослідник нарахував понад 5 млн галичан (західних українців), які, на його думку, етнічно належать до української нації, але історично, культурно та релігійно

Twentieth Century: A Political and Legal History. Cambridge, Mass.: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1997. 321 p.

⁶⁹ Ibid. P. 503.

⁷⁰ *Minahan, James*. Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Westport, 2002. Volume IV (S–Z). P. 2075–2076.

вирізняються. Галичан автор локалізував на території кількох областей (при цьому недоречним виглядає включення до цього макрорегіону Чернівецької та Закарпатської областей) та невеликі групи в інших регіонах, а ще за межами країни – у США, Канаді, Австралії та Бразилії. Зазначено, що власне Західна Україна не мала окремого статусу, але західні українці двічі проголошували свою незалежність – 14 листопада 1918 р. та 30 червня 1941 р.⁷¹ На думку дослідника, ментально західні українці мають центрально-європейську культуру, мислення та світогляд, позбавлені російського впливу, що різко вирізняє регіон від решти України. Водночас, це найбільш націоналістичний регіон країни. Міста виглядають по-європейськи, а місцеві жителі дедалі частіше називають свій регіон старою назвою – Галичина⁷².

Автор повторює поширене в тогочасній західній аналітиці твердження про цивілізаційно-культурний розкол України на Схід та Захід. На думку дослідника, проголошення Україною незалежності в 1991 р. на якийсь час притлумило цю тріщину, але наступні економічні труднощі знову посилювали розходження між націоналістами та прихильниками відновлення зв'язків з Росією зі Східної України. Видається перебільшенням теза автора про те, що після перемоги проросійського кандидата на президентських виборах 1994 р. *“загроза громадянської війни в Україні постала досить близько”*⁷³. Згадано в нарисі й про те, що американські спецслужби передрікали громадянську війну за югославським сценарієм, якщо дві частини країни йтимуть своїми шляхами. На погляд Дж. Мінахана, лідери націоналістів, втомившись від корупції, політичного нерівноправ'я та проросійських орієнтацій політичного керівництва країни, закликали орієнтуватись на Західний світ і висловили готовність від'єдна-

⁷¹ *Minahan, James*. Nations without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements. Greenwood, 1996. P. 620.

⁷² *Minahan, James*. Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Westport, 2002. Volume IV (S–Z). P. 2072.

⁷³ *Ibid.* P. 2075–2076.

тись та боротись за незалежність. Чергову хвилю дебатів про статус регіону в 1999-2000 рр. спровокували набуття сусідніми Угорщиною та Польщею членства в ЄС і викликане цим запровадження віз. Після появи нової “залізної завіси”, західні українці воліли б залишитись західніше цього нового поділу. Розмови про незалежність почастишали, хоча такі гасла почасти грали на руку проросійським силам на сході, які хотіли позбутися Галичини та об’єднатися з Росією, резюмував автор⁷⁴.

Загалом із прорецензованих текстів Дж. Мінахана виглядало, що найбільше сепаратистських ризиків створювала саме Західна Україна. Про розкол між націоналістами і прихильниками тісних зв’язків з Росією та про повернення галичан до гасел незалежності згадано наприкінці відповідного нарису в довіднику 1996 р. В енциклопедії у цьому контексті двічі вжито вираз “громадянська війна”. Такий прогноз дослідника видається щонайменше дискусійним на тлі перманентної активності проросійських сил у Криму. Щоправда на потенційну загрозу від російського сепаратизму вказано в довіднику 2000 р., де автор писав: *“Українська республіка – найбільша держава, що повністю знаходиться в межах Європи, стикається з тривалою економічною кризою, загрозою російського сепаратизму у східних регіонах і Криму, має величезні регіональні відмінності через окремі історії та культурний розвиток різних її регіонів”*⁷⁵.

У 2016 р. з’явилося друге видання “Encyclopedia of stateless nations” в односторонньому форматі⁷⁶. У ньому Дж. Мінахан підсумував зміни, які сталися за понад десятиліття від виходу чотиритомника. Автор слушно зауважив, що сучасні технології комунікація створюють небувалі можливості для новітньої хвилі нації- і державотворення, а принципи міжнародної політики

⁷⁴ Ibid. P. 2076.

⁷⁵ *Minahan, James*. One Europe, Many Nations: A Historical Dictionary of European National Groups. Westport, 2000. P. 714.

⁷⁶ *Minahan, James*. Encyclopedia of stateless nations: ethnic and national groups around the world. Second edition. Santa Barbara, California: Greenwood, 2016. 569 p.

сприяють формуванню організаційних структур, що захищають права “націй без держав”. Цього разу дослідник подав в енциклопедії статті про 420 етнічних груп/націй, що не мають власної державності та прагнуть визнання, самостійності чи незалежності. У передмові упорядник зазначав, що спільноти, включені до енциклопедії, представляють лише частину від існуючих “націй без держави”, а процеси етнічної мобілізації ї далі тривають, що досить швидко зробить довідник застарілим. Проте включення до книги багатьох груп, які ще перебувають в процесі визначення себе як нації, може частково зарадити цьому⁷⁷.

Критерії для включення спільноти до довідника залишились ті ж самі, що й при підготовці попередніх видань. Автор вчергове відзначав складність такого відбору, а також контраверсійність та політизацію визначення ключових понять: народ (*people*), нація (*nation*), група (*group*), етнічність (*ethnicity*), колективна ідентичність тощо. З цих причин до видання 2016 р. упорядник вніс декілька груп, які ще знаходяться в стадії формування, окремішність яких залишається дискусійною⁷⁸.

Україна на сторінках скороченого видання представлена двома короткими статтями про карпато-русинів та кримських татар⁷⁹. Автор допустив неточність, зазначивши про визнання русинів в Україні окремою етнографічною групою українців у 2007 р.⁸⁰ Насправді мало місце рішення Закарпатської обласної ради від 7 березня 2007 р. про внесення національності “русин” до переліку національностей регіону та відповідне звернення до Верховної Ради України. Таке рішення, на думку активісти низки громадських організацій, було поза компетенцією обласної влади. Так само дещо некоректним є твердження автора про регіональний статус русинської мови. Серед мовознавців дотепер триває полеміка довкола того, чим вона є: сукупністю діалектів карпатської групи літературної української мови чи

⁷⁷ Ibid. P. XI–XIV.

⁷⁸ Ibid. P. XII.

⁷⁹ Ibid. P. 92–93, 113–114.

⁸⁰ Ibid. P. 93.

окремою східнослов'янською мовою. Водночас питання її статусу значною мірою є політизованим. В Україні дотепер “русинська мова” не має офіційного статусу, а 21 грудня 2012 р. Закарпатська облрада своїм рішенням лише надала угорській, румунській та русинській мові особливого статусу на території регіону. Водночас, попри певні спроби стандартизації, “русинська мова” залишається некодифікованою в Україні.

У статті про кримських татар додано найновіші події, які мали важливе значення для розвитку та існування спільноти. Автор зазначив, що у 2014 р. Росія зініціювала референдум про об'єднання, а пізніше анексувала Крим. Незважаючи на посилення переслідувань з боку російської влади, кримські татари вимагають автономії або створення окремої кримськотатарської держави на частині півострова для збереження їхньої зникаючої культури та мови⁸¹.

В контексті розглянутих проблем доречно побіжно згадати про видання, які мають науково-популярний характер та виразні, часом дискусійні, авторські підходи. У 2015 р. в одному з найбільших та найстаріших європейських видавництв “Macmillan Publishers Ltd”, вийшов друком оригінальний атлас-довідник “неіснуючих країн” “An Atlas of Countries That Don't Exist: A compendium of fifty unrecognized and largely unnoticed states”⁸². Книгу упорядкував британський географ і письменник Нік Міддлтон (*Nick Middleton*). Автор певний час працював консультантом кількох агентств ООН, включаючи Програму розвитку ООН (ПРООН) та Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП).

Авторка однієї з оглядових рецензій писала, що читач атласу знайде в ньому такі ж інтригуючі, як фантастичні Середзем'я чи Ліліпутія, але справжні місця, які є досить примітними у свідомості та серцях їх нефіксованих мешканців, але водночас невизнаними та значною мірою непоміченими державами-

⁸¹ Ibid. P. 113.

⁸² *Middleton, Nick*. An Atlas of Countries That Don't Exist: A compendium of fifty unrecognized and largely unnoticed states. London, Macmillan, 2015. 232 p.

сусідами⁸³. В атласі зібрано дуже різні приклади таких “неіснуючих країн”: від широко відомих Тибету, Сомаліленду, Каталонії та Гренландії, до менш помітної Абхазії та зовсім екзотичних, як самокерована комуна Християнія в Данії. Вже цей короткий перелік викликає питання, щодо критеріїв відбору прикладів для включення до книги.

Кожному з описаних об’єктів відведена окрема глава на кілька сторінок, де подано назву “неіснуючої країни”, зображення її прапора, контур території на схематичній карті, інформація про столицю, кількість населення, площу. Тексти містять мінімум об’єктивної інформації та авторські рефлексії, не позбавлені раціональності та почуття гумору. На європейському просторі згадано 13 “країн, які не існують”. П’ять із них локалізуються на пострадянському просторі: Черкесія (*Circassia*), Абхазія (*Abkhazia*), Придністров’я (*Transnistria*), Рутенія (*Ruthenia*) і Крим (*Crimea*)⁸⁴.

Два тексти в атласі мають прямий стосунок до України та проблем етнополітичного розвитку. Крим названо “*нівостровом, де незалежність проголошувалась чотири рази за століття*” (10 грудня 1917 р., 16 травня 1918 р., 5 травня 1992 р. та 17 березня 2014 р.) і двічі скасовувалась (10 травня 1992 р. та 18 березня 2014 р.). При цьому автор допустив неточності у датуванні ключових подій в політичній історії Криму. На відміну від інших нарисів, тут подано два прапори – татарський блакитний з тамгою і триколірний прапор АРК, затверджений 24 вересня 1992 р. Основна частина нарису про Крим – це взята із засобів масової інформації історія пенсіонерки Маргарити Побуділової, яка вклала гроші в банк, але не встигла їх зняти через те, що Крим був анексований Росією, а українська банківська система скасована. Автор помітив історичні паралелі: такі ж карколомні зміни вже відбувались з півостровом після

⁸³ *Davis, Melissa*. Small and proud: an atlas of 50 tiny countries. URL: <https://www.kansas.com/entertainment/books/article131347609.html>

⁸⁴ *Middleton, Nick*. An Atlas of Countries That Don't Exist: A Compendium of Fifty Unrecognized and Largely Unnoticed States. London, 2015. P. 24–27, 44–47, 56–63, 68–71.

російсько-турецької війни наприкінці XVIII ст., коли кримчани мали номінальну незалежність доки півострів не анексувала Катерина II. Репресії щодо татарського народу призвели до того, що на час їхнього повернення з вигнання на історичну батьківщину Крим став переважно російським і був переданий Україні в подарунок. Тут автор повторив досить популярну версію входження Криму до складу УРСР в 1954 р., яку спростовують сучасні українські дослідники. Після розпаду СРСР російські лідери Криму в 1992 р. оголосили про відрив від України, але через п'ять днів передумали, зазначає автор. Переказ у такий спосіб напружених політичних подій початку 1990-х років виглядає надзвичайно спрощеним. Лаконічно переказано найновіші події: *“У 2014 р. схоже рішення було зустрінете з тим же несхваленням з боку України. Цього разу їх сецесія тривала всього день, але мала інший результат. Крим був поглинутий знову «матінкою Росією»”*⁸⁵.

В атласі також згадано Рутенію, *“республіку на один день в березні 1939 р.”*. У короткому нарисі поетично описано бій між підрозділами Карпатської України та військами Угорщини на рівнині Красне Поле, поблизу Хуста 15 березня 1939 р., який частина істориків вважають *“першими пострілами Другої світової війни”*. Причину включення до книги цього історичного факту пояснює останній абзац нарису: *“У 1945 недовговічна республіка потрапила до складу Радянської України, але привид незалежності живе. Через більше півстоліття після цього «відроджувачі» знову вимагають для Рутенії самовизначення”*⁸⁶.

Автор визнає що підбір матеріалів до атласу є певною мірою довільним. До книги Нік Міддлтон включив п'ятдесят *“неіснуючих країн”*, кожна з яких має власний прапор, підстави претендувати на певну територію та низку формальних ознак держави (населення, уряд чи адміністрація), але, з різних при-

⁸⁵ Ibid. P. 68–71.

⁸⁶ Ibid. P. 62.

чин, жодна не отримала міжнародного визнання⁸⁷. Деякі включені до атласу “країни” завдячують допомозі впливового союзника. У цю категорію потрапляє багато уламків колишнього СРСР, зокрема активно підтримувані Росією Придністров’я та Абхазія. Подібні квазі-держави налагоджують контакти один з одним та часом намагаються створити власну паралельну міжнародну спільноту. Так у 1991 р. було засновано Організацію непередставлених націй та народів (*Unrepresented Nations and Peoples Organization*), а 2001 р. виникло неформальне об’єднання “Співдружність невизнаних держав (СНД-2)”, до якого увійшли Абхазія, Нагірно-Карабаська Республіка, Гагаузія, Придністровська Молдавська Республіка та Південна Осетія.

Одного року із прорецензованим атласом вийшла книга американського антрополога Крістофера Рота (*Christopher F. Roth*) “*Let’s Split! A Complete Guide to Separatist Movements and Aspirant Nations, from Abkhazia to Zanzibar*” – великого формату видання з кольоровими ілюстраціями⁸⁸. Довідник є одним із найновіших путівників сепаратистськими рухами та країнами, які претендують на визнання. У текстах знайшли відображення “територіальні перебудови” в Україні після анексії Криму Росією та початку війни на Донбасі. Подібно до автора вищезгаданого атласу Крістофер Рот стверджує, що у світі могло бути сотні, а може тисячі націй/держав, які не отримали міжнародного визнання. Книга вирізняється легким стилем подання інформації. За зізнанням самого автора, до поширення Інтернету він ніколи не міг би здійснити проект такого масштабу⁸⁹.

⁸⁷ *Девід Робсон*. Несуществующие страны, в которых можно побывать. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut_russian/2016/09/160923_ru_s_vert_fut_countries_that_dont_exist

⁸⁸ *Roth, Christopher F.* Let’s Split! A Complete Guide to Separatist Movements and Aspirant Nations, from Abkhazia to Zanzibar. Sacramento: Litwin Books, 2015. 634 p.

⁸⁹ Докладніше про автора і підготовку книги див: Angie Jabine. The Borderline Geographer. URL: https://www.reed.edu/reed_magazine/march_2016/articles/features/chris-roth.html

Видання охоплює декілька історичних періодів побудови нації: “Весну народів” XIX ст., падіння континентальних імперій після Першої світової війни та деколонізація після Другої світової війни, відродження багатьох європейських країн по завершенню “холодної війни”. Текст структуровано за географічним принципом: 37 розділів подано в алфавітному порядку за регіонами від “Скандинавії і Балтики” до “Американської Арктики”. Описи кожного прикладу є лаконічними, але інформативним. При цьому рецензенти зауважили певні неточності та низку спірних моментів⁹⁰.

Перші 10 розділів довідника присвячено європейському континенту. Матеріали про Україну подано в розділі під назвою “*Western Russia and Ukraine*”⁹¹. У книзі є карта України з позначенням як історичних областей, що в різний час мали певний ступінь самостійності (Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1919 рр., Лемко-Русинська Республіка у Флоринці 1918–1920 рр.), так і сучасних активних та потенційних сепаратистських регіонів (Закарпаття, “Одеська Народна Республіка (Новоросія)”, “Донецька Народна Республіка”, “Луганська Народна Республіка”, “Харківська Народна Республіка”, “Федеративна Держава «Новоросія»”, анексована Росією “Республіка Крим”)⁹².

Резюмуючи все вищевикладене, можна стверджувати, що актуалізація проблеми регіоналізму та сепаратистських рухів на межі XX–XXI ст. зумовила зростання наукового інтересу та спонукала вчених застосовувати різні дослідницькі стратегії для аналізу та пояснення цих історико-політичних феноменів. Фахівці з історії, політології, соціології, політичної географії підготували низку тематичних довідкових та енциклопедичних видань, присвячених проблемам регіоналізму, сепаратизму,

⁹⁰ Brennan, Brian. Let’s Split! A Complete Guide to Separatist Movements and Aspirant Nations, from Abkhazia to Zanzibar (Reviews) // Reference Reviews. 2016. Vol. 30 Issue 6. P. 15–16.

⁹¹ Roth, Christopher F. Let’s Split! A Complete Guide to Separatist Movements and Aspirant Nations, from Abkhazia to Zanzibar. Sacramento, 2015. P. 147–166.

⁹² Ibid. P. 163–165.

“меншин в зоні ризику” та “бездержавних націй”. До цих видань були включені сотні випадків. Зауваживши відсутність точно визначених та погоджених договорами кордонів в багатьох країнах, авторам здавалося цілком ймовірним здобуття принаймні окремими з сьогоднішніх “неіснуючих країн” повноцінної державності. У цих публікаціях серед іншого представлені матеріали про етнополітичні процеси на теренах України впродовж 1990-х–2000-х рр. Найчастіше у контексті політичної етнополітичної регіоналізації та сепаратистських проявів згадуються “русинський рух” на Закарпатті, російська меншина Криму та проросійська спільнота Донбасу. Дві останні розцінювались експертами як найбільші виклики цілісності України та потенційне джерело соціально-політичної напруги. Дослідники підкреслювали нетиповість російської меншини в Україні – складної спільноти, сформованої як історичним, так і сучасним впливом своєї “метрополії”. В окремих виданнях ретранслювалась поширена в тогочасній західній аналітиці теза про цивілізаційно-культурний розкол України на Схід та Захід. Це спонукало деякого з дослідників виокремити групу західних українців (галичан), які невдоволені засиллям корупції, втратою важелів політичного впливу на тлі домінування проросійських орієнтацій в політичному керівництві країни, декларували гасла самостійності та боротьби за незалежність регіону. Подавши короткі історичні екскурси про виникнення етнополітичних та сепаратистських рухів та окресливши актуальні проблеми їх існування, дослідники ставили вектори подальшого розвитку ситуації в залежність від успішності пострадянських реформ в економіці та соціальній сфері України. Водночас потужним чинником, який впливав на етнополітичну ситуації та міг спровокувати виникнення конфліктів на цьому ґрунті фахівці вважали зовнішньополітичну активність сусідніх держав, насамперед Росії.

REFERENCES

1. Androshchuk, O. (2017). One Ukraine or many? Rehionalizm v Ukraini v interpretatsiiakh zakhidnykh doslidnykiv (1991–2016).

Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini. Zbirnyk naukovykh prats', (27), 396–453. [in Ukrainian].

2. Barygin, I. N. (2009). *Mezhdunarodnoe regionovedenie: Uchebnik dlya vuzov*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian].

3. Beary, Brian. (2011). *Separatist Movements: A Global Reference*. Washington DC: CQ Press.

4. Brennan, Brian. (2016). Let's Split! A Complete Guide to Separatist Movements and Aspirant Nations, from Abkhazia to Zanzibar (Reviews). *Reference Reviews*, 30 (6), 15–16.

5. Crighton, Elizabeth. (2003). People versus States: Minorities at Risk in the New Century (Review). *Perspectives on Politics*, 1 (1), 232–234.

6. Divak, V. V. (2012). *Separatyzm iak fenomen suchasnoi polityky. Politolohichni ta pravovi aspekty*. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].

7. Foltz, William. (1994). Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. By Ted Robert Gurr. Washington: U.S. Institute of Peace Press, 1993. 448 p. (Review). *American Political Science Review*, 88 (2), 513–514.

8. Gurr, Ted Robert. (1993). *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Washington: United States Institute of Peace Press.

9. Gurr, Ted Robert. (2000). *People versus states: minorities at risk in the new century*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.

10. Gvosdev, Nikolas. (2000). People versus States: Minorities at Risk in the New Century (Review). *Journal of Church and State*, 42 (4), 848–850.

11. Halenko, O. (2002). Etnopolitychnyj rehionalizm v suchasnij Ukraini. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' NAN Ukrainy*, (19), 39–47. [in Ukrainian].

12. Hewitt, Christopher., Cheatham, Tom. (2000). *Encyclopedia of Modern Separatist Movements*. Santa Barbara: ABC–CLIO.

13. Horlo, N. (2015). Etnorehionalizm iak dzherelo politychnoi nestabil'nosti v bahatoetnichnykh derzhavakh. *Panorama politolohichnykh studii*, (13), 177–184. [in Ukrainian].

14. Kellas, James. (1994). *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. By Ted Robert Gurr. Washington: U.S. Institute of Peace Press, 1993. 448 p. (Review). *International Affairs*, 70 (2), 326.

15. Kotsyubinskii, D. A. (2013). *Global'nyj separatizm – glavnyj syuzhet XXI veka*. Moskva: Fond Liberal'naya Missiya. [in Russian].

16. Magocsi, Paul Robert. (1994). *Our people: Carpatho-Rusyns and their descendants in North America*. North York, Ontario: Multicultural History Society of Ontario.

17. Middleton, Nick (2015). *An Atlas of Countries That Don't Exist: A Compendium of Fifty Unrecognized and Largely Unnoticed States*. London: Macmillan.
18. Minahan, James. (2016). *Encyclopedia of stateless nations: ethnic and national groups around the world*. Second edition. Santa Barbara, California: Greenwood.
19. Minahan, James. (2002). *Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Volume I (A–C)*. Westport: CT Greenwood.
20. Minahan, James. (2002). *Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Volume II (D–K)*. Westport: CT Greenwood.
21. Minahan, James. (2002). *Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Volume III (L–R)*. Westport: CT Greenwood.
22. Minahan, James. (2002). *Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World. Volume IV (S–Z)*. Westport: CT Greenwood.
23. Minahan, James. (2000). *One Europe, Many Nations: A Historical Dictionary of European National Groups*. Westport: Greenwood Press.
24. Minahan, James. (1998). *Miniature Empires: A Historical Dictionary of the Newly Independent States*. Westport: Greenwood Press.
25. Minahan, James. (1996). *Nations without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements*. Greenwood: ABC-CLIO.
26. Nahorna, L. (2007). Fenomen rehionalizmu i natsional'na identychnist' v Ukraini: istorychni vytoky. *Rehional'na istoriia Ukrainy*, (1), 107–122. [in Ukrainian].
27. Okia, Opolot. (2002). Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century (Review). *Africa Today*, 49 (4), 143–144.
28. Panibud'laska, V. (2009). Etnopolitychnyj separatyzm – poniattia, zmist, formy i pryroda. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etno-natsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa*, (44), 306–313. [in Ukrainian].
29. Roth, Christopher F. (2015). *Let's Split! A Complete Guide to Separatist Movements and Aspirant Nations, from Abkhazia to Zanzibar*. Sacramento: Litwin Books.
30. Shandor, Vincent. (1997). *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Political and Legal History*. Cambridge, Mass.: Ukrainian Research Institute, Harvard University.
31. Stalenna, L. (2015). Poniattia "separatyzm": joho vytoky, defynitsii. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, (1), 42–45. [in Ukrainian].

32. Vermenych, Ya. (2016). Istorychna rehionalistyka: novi paradyhmal'ni oriientyry. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 138–162. [in Ukrainian].

33. Vermenych, Ya. (2018). *Rehional'na analityka v Ukraini: suchasni dyskursy sotsiohumanitarystyky. Analitychna zapyska*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

34. Vermenych, Ya. V. (2014). Kontsept rehionalizmu u suchasnij terminopraktytsi. *Rehional'na istoriia Ukrainy*. (8), 19–54. [in Ukrainian].

35. Zabel, Diane. (1996). Nations Without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements (Review). *RQ*, 36 (1), 134–135.

36. Zvarych, I. (2008). Rehionalizm iak ob'iekt mizhdystyplinarnoho doslidzhennia. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, (38), 200–220. [in Ukrainian].

Oleksandr Androshchuk

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow,
Department of Modern History and Politics,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), oleksandrosh@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1402-1035>

UKRAINE ON THE HISTORIOGRAPHICAL MAP OF ETHNIC AND POLITICAL REGIONALISM IN THE 1990s – 2000s

The research purposes: the review of English-language encyclopedias and directories concerning (devoted to) ethnic and political regionalism and separatism published abroad in the 1990s-2000s: the analysis of the representation of the Ukrainian experience in these books. The research methodology is based on interdisciplinary approach and includes data collection methods and systematization as well as methods of historical source criticism, historiographical and comparative analysis. Dynamic ethno-political processes in many countries, controversial scholarly discussions of various aspects of the problem and lack of clear definitions of its key terms and concepts in international legal documents demonstrate practical and scientific relevance of the issues of ethnic regionalism, separatism, secession and irredentism. The novelty of the research results: the collection of foreign directories, encyclopedias and science-fiction publications on regionalism, separatism, "minorities at risk" and "stateless nations" for the first time has become the object of analysis in Ukrainian

historiography. Conclusions: The actualization of the problem of regionalism and separatism at the turn of the XX–XXI century, its interdisciplinary character led to the growth of scholar interest to the problem and encouraged experts to apply different research strategies. As a result, there has appeared a number of thematic reference books. Most of them contained the information about ethno-political processes in Ukraine in the 1990s – 2000s. Compilers regarded mostly Crimea, Donbas and Transcarpathia (the Rusyn movement) as the main real and potential challenges for the country at that time. The authors gave short historical overview of the origin of regionalism cases and outlined the current problems of their existence. Researchers supposed the development of the situation to depend on the success of social and economic transformations in Ukraine and the influences of neighboring countries foreign policy, especially Russian.

Key words: regionalism, separatism, secession, irredentism, unrecognized states, "minorities at risk", "stateless nations".